

Fragment uit Vivien Waszink, *Dat mag je ook (al niet meer) zeggen*, Genootschap Onze Taal, 2022. Dit fragment mag uitsluitend gebruikt worden voor educatieve doeleinden en mag niet verder worden verspreid.

6.

Allochtonen, medelanders en mensen met een migratieachtergrond

De ander anders benoemen

“Wat praat je goed Nederlands’, ‘Jij bent niet zoals die anderen’, ‘Waar kom je écht vandaan?’; uitspraken waar ik en vele andere niet-witte Nederlanders regelmatig mee geconfronteerd worden. Misschien onbewust en goed bedoeld, maar toch creëren ze het idee dat een bepaalde groep mensen buiten de norm valt door hun ‘anders-zijn’”, schrijft antropoloog Gladys Akom Ankobrey op kennislink.nl. Iedereen bekijkt de wereld vanuit een eigen perspectief en taalgebruikers zijn er vaak erg druk mee om te benadrukken dat iemand anders is. Dat heeft ook een (Engelse) naam: *othering*. Als je aan *othering* doet, zet je iemand steeds neer als anders, of als de uitzondering. In het Nederlands is inmiddels al het werkwoord *otheren* gesignaleerd. Daar horen allerlei woorden voor ‘de ander’ bij, waarbij mensen met een heel verschillende achtergrond vaak op één hoop gegooid worden. De laatste jaren zijn er allerlei woorden voor ‘de ander’ voorbijgekomen. Het feit dat het er zoveel zijn, laat

ook zien dat het kennelijk niet zo eenvoudig is om die ander op de juiste wijze te benoemen. Hoe gebeurde en gebeurt dat, de ander benoemen, en waarom zijn er zoveel verschillende woorden?

Het a-woord

Het woord *allochtoon* is een van de bekendste voorbeelden van een woord voor ‘de ander’. Het wordt al lang gebruikt, maar in zijn hele gebruiksloopbaan lag het ‘a-woord’ ook onder vuur. *Allochtoon* kan zowel een bijvoeglijk naamwoord zijn (het betekent dan zoiets als ‘van vreemde afkomst’) als een zelfstandig naamwoord. Het woord is gevormd uit Griekse woorden, namelijk *allos* (‘ander’) en *chthōn* (‘aarde, land’). Aan het begin van de twintigste eeuw kwam het al voor, maar nog niet erg vaak en in een vrij specifieke betekenis. In die begintijd was *allochtoon* vooral een geologische term die meestal stoffen beschreef die uit vreemde grond kwamen. Dat zie je bijvoorbeeld op de krantenarchiefwebsite Delpher in een stuk in de *Limburger Koerier* uit 1910: “de lagen zijn bodemecht of autochtoon, of bodemvreemd of allochtoon”. Een moeilijk woord, en ook nog eens redelijk specialistisch. En toen ging het nog helemaal niet over mensen, maar in dit geval over lagen steenkool.

Als je verder zoekt op Delpher, stuit je op een artikel uit 1967. Daarin komt *allochtoon* voor in een betekenis die nu bekend is. Het stuk gaat over niet-Nederlanders uit een niet-Europees land, namelijk Suriname: “Hoewel de Surinaamse arbeiders krachtens het statuut voor het koninkrijk, de Nederlandse nationaliteit bezitten, zo stelt de minister in haar antwoord, behoren zij niettemin op grond van hun eigen culturele achtergrond niet tot de autochtone Nederlandse bevolking. Als zodanig behoren zij tot de allochtone groepen. Het woord allochtoon is een neutrale sociologisch technische term, die in dit verband op de juiste manier gebruikt is.” Volgens de Etymologiebank is de Nederlandse sociologe Hilda Verwey-Jonker het woord begin jaren zeventig bewust gaan gebruiken als een soort eufemisme om het woord *migrant* of *immigrant* te vermijden. Toch kwam *allochtoon* dus voor die tijd al weleens voor als het over personen ging, bijvoorbeeld ook in een citaat uit *De Tijd/De Maasbode* uit 1959; daarin gaat het over mensen die van

origine uit Brabant kwamen tegenover mensen die daar niet vandaan kwamen (en in die zin als autochtoon en allochtoon te zien waren).

Wie is er allochtoon?

Een kind dat in Nederland het levenslicht ziet maar bijvoorbeeld een moeder heeft die in Frankrijk geboren is, of een vader van wie de wieg in Zwitserland stond, is even allochtoon als iemand van wie de moeder in Ghana geboren is of de vader in Turkije. Toch worden vooral mensen met een niet-westerse achtergrond als allochtoon gezien (dus die met de Ghanese moeder of Turkse vader). De Vlaamse taalkundige Sibö Kanobana zegt in *NRC* over het woord: “In België hebben we heel veel Fransen, Duitsers en Nederlanders, maar die bedoelen we daar natuurlijk niet mee.” Sinds de jaren tachtig lijkt het wel of de opvatting van *allochtoon* steeds meer verschuift van het vrij algemene ‘iemand uit een ander land’ naar ‘migrant uit een niet-Europese cultuur’. In het ANW wordt het ‘niet-westerse’ aspect zelfs uitgelicht; de betekenis van het bijvoeglijk naamwoord *allochtoon* luidt daar: “uit een ander, vaak niet-westers land, afkomstig; ook: met ten minste één ouder die uit een ander, vaak niet-westers land, afkomstig is”. De focus ligt dus wel erg vaak op dat niet-westerse.

Begin 2022 werd bekend dat medewerkers van de Nederlandse Belastingdienst in een onderzoek naar frauderisico’s mensen met een ‘niet-westers voorkomen’ eruit pikten. Officiële instanties maken ook vaak onderscheid tussen westerse allochtonen en niet-westerse allochtonen. Onder ‘westerse allochtonen’ verstaat het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) personen met ten minste één ouder of grootouder afkomstig uit Europa (exclusief Turkije), Noord-Amerika, Oceanië, Indonesië of Japan. En een ‘niet-westerse allochtoon’ is iemand met als migratieachtergrond een van de landen in Afrika, Latijns-Amerika of Azië (exclusief Indonesië en Japan) of Turkije. En dan wordt er ook nog onderscheid gemaakt tussen zogeheten *eerstegeneratieallochtonen* (mensen die zelf in het buitenland zijn geboren), *tweedegeneratieallochtonen* (mensen die zelf in Nederland zijn geboren maar minstens één van hun ouders niet)

en *derdegeneratieallochtonen* (mensen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren, maar minstens één van de vier grootouders niet).

Het is best moeilijk te onthouden en te begrijpen wie er nu precies allochtoon is, en wie niet. Een schoolboek van uitgeverij Malmberg voor groep 6 bevatte een opdracht over dit woord. Kinderen kregen verschillende zinnestukjes te lezen, en ze moesten vervolgens zeggen of de persoon die daarin voorkwam autochtoon of allochtoon was, of dat het allebei zou kunnen. Het enige zinnestukje waarin een echte allochtoon voorkwam, bleek “Pierre woont nu in Zeist, maar is in Frankrijk geboren.” Voor veel mensen waarschijnlijk wel verrassend, omdat ‘allochtoon zijn’ nou eenmaal vaak geassocieerd wordt met ‘uit een niet-westers land komen’, ‘een buitenlands klinkende naam hebben’ of in het algemeen dingen doen die gezien worden als ‘meer iets voor buitenlanders’. De andere zinnestukjes uit de opdracht waren vaak best opmerkelijk, bijvoorbeeld: “Jantine houdt van hiphop”, “Fatima luistert het liefst naar Nederlandse liedjes”, “Mohammed spreekt twee talen”, “Michael heeft rastahaar” en “Jefte heeft veel gevoel voor ritme.” Malmberg wilde met deze zinnestukjes waarschijnlijk veelvoorkomende vooroordelen aan de kaak stellen (en vervolgens wegnemen), maar voor veel mensen was deze bedoeling te impliciet en sommigen vonden de oefening zelfs discriminerend. “De opdracht is onderdeel van een woordenschatles waarin de betekenis van de woorden ‘allochtoon’ en ‘autochtoon’ wordt uitgelegd. Deze opdracht heeft als doel om kinderen duidelijk te maken dat de woorden ‘allochtoon’ en ‘autochtoon’ slechts te maken hebben met het land van geboorte”, legde Malmberg tevergeefs uit. *Allochtoon* – het blijft een moeilijk begrip.

Woorden voor ‘de ander’ die in onbruik raken

Sommige woorden raken in onbruik, bijvoorbeeld omdat ze binnen een koloniale context gevormd zijn. Ze zijn vaak door overheersers bedacht. Bovendien kloppen ze vaak ook niet of zijn ze te generaliserend. “Gebruik de term die de groep zelf hanteert”, adviseert Irene de Pous in *Onze Taal* over dergelijke woorden. Een greep uit de beladen woorden:

eskimo • Lid van een van de bevolkingsgroepen die onder andere Groenland, Noord-Canada en Alaska bewonen. De term

ligt al een tijdje onder vuur, onder meer omdat *eskimo* niet erg precies is: het is eigenlijk een woord dat als een soort collectieve noemer op heel verschillende volken is geplakt.

halfbloed • Persoon van gemengde afkomst. De term is minder gebruikelijk dan vroeger en wordt door sommigen ook als beledigend gezien. *Dubbelbloed* komt soms ook voor, of *iemand van gemengde afkomst* of *iemand met een gemengde achtergrond*. Het woord *mulat* voor ‘iemand met één witte en één zwarte ouder’ (van het Portugese of Spaanse *mulato*) is nog ongebruikelijker en ouderwetsser dan *halfbloed*.

inheems • Eigen aan een bepaald land; inlands. Daartegenover staat *uitheems*: ‘van een ander land; buitenlands’. Beide woorden komen al sinds de middeleeuwen voor in het Nederlands, en *uitheems* is ouder dan *inheems*: het andere benoemen was ook toen kennelijk van groter belang. Oorspronkelijk verwezen deze woorden vooral naar “flora en fauna die van nature – zonder menselijke invloed – ergens voorkomen”, schrijft De Pous in *Onze Taal*, maar ze werden vervolgens ook vaak gebruikt door Europese kolonistoren om bepaalde gekoloniseerde volkeren mee te beschrijven. Ook de zelfstandige naamwoorden *inheemse* en *uitheemse* komen voor .

inboorling • Oorspronkelijke bewoner van een land. In de Etymologiebank staat over dit woord: “In de periode van de overzeese kolonisaties ging men het woord ook gebruiken voor de oorspronkelijke bewoners van de koloniën. Door de gering-schattende houding die de kolonistoren over het algemeen tegenover die bewoners hadden, kreeg het woord *inboorling*, dat voorheen volkomen neutraal of zelfs positief was (de *inboorling* tegenover de *vreemdeling*), een neerbuigende connotatie.”

indiaan • Oorspronkelijke inwoner van Amerika. Het woord *indiaan* is ooit door Europese bezetters bedacht. Het is eigenlijk een onjuiste term, die bovendien verschillende mensen van heel verschillende volken ook weer onder één collectieve noemer schaaft.

kleurling • Iemand met één zwarte ouder en één niet-zwarte ouder. Het woord kwam vooral vroeger veel voor, bijvoorbeeld voor iemand van gemengde afkomst in Zuid-Afrika.

zigeuner • Iemand die behoort tot de vele, kleine, vaak rondtrekkende groepen die volgens de traditionele opvatting afkomstig zijn van één volk dat oorspronkelijk in Noordwest-India leefde en waarvan nu in Europa de Roma het bekendste volk zijn. Het woord wordt steeds vaker als generaliserend en beledigend gezien. Van Dale vermeldt ook de figuurlijke, beledigende betekenissen ‘haveloos of slordig gekleed persoon’ en ‘iemand die een zwervend bestaan leidt’. Bijna tien jaar geleden kwam er in Duitsland een protest op gang tegen de benaming *Zigeuner-soße* (‘zigeunersaus’).

Immigranten en gastarbeiders

Voordat *allochtoon* zijn intrede deed, werd onder andere het woord *immigrant* gebruikt. Dat betekent volgens het ANW ‘iemand die zich als buitenlander in een bepaald land komt vestigen; inkomend landverhuizer’ en het komt in het Nederlands voor sinds de tweede helft van de negentiende eeuw (het woord *emigrant* voor ‘iemand die het land verlaat’ is al een eeuw ouder). *Migrant* (‘persoon die naar elders uitwijkt om er te wonen en te werken’) raakte in het Nederlands pas vanaf ongeveer 1950 bekend en is mogelijk gevormd naar het voorbeeld van *immigrant* en *emigrant*. In al deze woorden ligt de nadruk op de beweging van het ene land naar het andere, en ook dit zijn allemaal weer redelijk ingewikkelde woorden met een klassieke (in dit geval Latijnse) basis. Een woord als *arbeidsmigrant* benadrukt de economische motieven en de bezigheden van de migrant – een vrij formeel woord dat veel in ambtelijke stukken opduikt.

Maar halverwege de twintigste eeuw kwamen er ook andere woorden in zwang: in de jaren zestig bijvoorbeeld *gastarbeider*. In dat woord ligt de nadruk op het slechts tijdelijk te gast zijn in een bepaald land, en ook op de economische motieven. *Gastarbeider* werd vooral gebruikt voor werknemers uit Turkije en Marokko (hoewel de eerste gastarbeiders in Nederland vooral uit Spanje, Italië en Portugal kwamen). Het is waarschijnlijk een leenvertaling van het Duitse *Gastarbeiter*, die in het Nederlands mogelijk werd geïntroduceerd door het ANP. In Duitsland waren vanaf het begin van de jaren zestig namelijk veel Turkse gastarbeiders, die ook wel

Fremdarbeiter werden genoemd. Ook hier werd het de gewoonte om die naam vooral te reserveren voor niet-westerse werknemers. Iemand uit Engeland of Frankrijk die een tijdje in een ander land ging werken, noemde je niet zo snel *gastarbeider*.

Asielzoekers en vreemdelingen

Als het over asielzoekers gaat, hoor(de) je ook een heleboel verschillende woorden. Een greep:

ama • Alleenstaande minderjarige asielzoeker. De laatste jaren wordt vaker de afkorting *amv* gebruikt: ‘alleenstaande minderjarige vreemdeling’.

anderlander • Iemand die uit een ander land komt. Het woord wordt neutraal gebruikt voor iedereen die niet uit het eigen land afkomstig is, in welk land die persoon ook woonachtig is, maar ook eufemistisch in toepassing op migranten met een niet-westerse achtergrond in een westers land. *Anderlander* klinkt volgens sommigen vriendelijker dan *buitenlander* of *allochtoon*.

asielzoeker • Iemand die in een ander land dan het vaderland een verzoek indient om er te mogen blijven, op grond van de bijzondere status die een staat kan verlenen aan burgers met een vreemde nationaliteit, wanneer zij levensbedreigende, vaak politieke omstandigheden in hun eigen land moeten ontvluchten.

azc • Asielzoekerscentrum; locatie waar asielzoekers tijdelijk verblijven in afwachting van het al dan niet toekennen van een verblijfsvergunning.

economische vluchteling • Iemand die uit economische overwegingen asiel zoekt buiten het vaderland.

gelukzoeker of **gelukszoeker** • Iemand die naar een ander land, een andere streek of een andere stad trekt om er diens geluk te zoeken. Ook wel: *fortuinzoeker*. Vaak ook gezegd van asielzoekers en migranten met een economisch motief, en dan nogal eens onaardig bedoeld.

nieuwkomer • Iemand, meestal uit een ander land, die nieuw in een land is gekomen. Het woord *nieuwkomer* wordt verschillend gedefinieerd: Van Dale beschrijft het als ‘recentelijk gearriveerde migrant’ en maakt daarbij onderscheid tussen een Nederlandse nieuwkomer (“vreemdeling zonder Nederlands

paspoort, die pas na een wettelijk bepaalde peildatum in Nederland is komen wonen en daarom verplicht wordt het inburgeringsdiploma te behalen”) en een Belgische (“meerderjarige vreemdeling die maximaal twaalf maanden ingeschreven is in het Rijksregister”). Volgens oneworld.nl werd *nieuwkomer* vooral van de jaren zestig tot de jaren negentig gebruikt en wel op twee manieren: zowel voor iemand met de Nederlandse nationaliteit die na een periode in het buitenland terugkeert naar Nederland, als voor een vreemdeling die volgens de Vreemdelingenwet in Nederland mag verblijven.

statushouder • Asielzoeker die na inwilliging van de asielaanvraag een vergunning voor bepaalde tijd (drie jaar) krijgt en daarmee een rechtmatig verblijf heeft. Soms ook *vergunninghouder* genoemd.

transmigrant • Migrant die tijdelijk ergens verblijft, op doortocht naar een ander land; volgens de Etymologiebank een “landverhuizer op doortocht”.

uitgeprocedeerd • Vooral met betrekking tot asielzoekers: klaar met procederen; iemand die de hele asielpcedure heeft doorlopen maar is afgewezen.

vreemdeling • Buitenlander die zich in een land wil vestigen zonder vooralsnog het recht daartoe te hebben; allochtoon die mogelijk terug moet keren naar het land van herkomst; migrant zonder permanente verblijfsstatus.

‘Het is allemaal de schuld van de buitenlanders’

Buitenlander is volgens het *Woordenboek van neologismen* (1999) van de Vlaamse taalkundige Marc De Coster een “pejoratieve aanduiding voor een persoon, afkomstig uit het Middellandse-Zeegebied; hetgeen wij vroeger een *gastarbeider* noemden”. *Pejoratief* betekent ‘onaangename associaties oproepend’ of ‘een ongunstige betekenis hebbend’. De Coster citeert het tijdschrift *Avenue*, dat in 1989 al schreef: “Een immigrantenwijk, toen en nu, waar de buurtwinkeltjes zijn overgenomen door wat de autoriteiten zo hardnekkig ‘buitenlanders’ blijven noemen maar wat natuurlijk allang Amsterdammers zijn.” ‘Druktemaker’ Kees van Amstel haalt in zijn

gesproken column in *De Nieuws BV* tv-persoonlijkheid Johan Derksen onderuit die het over ‘buitenlandse mensen’ heeft: “Buitenlandse mensen. Jeezus. De jaren zeventig willen hun woorden terug.”

Buitenlandse mensen en *buitenlander* klinken nu inderdaad best ouderwets als het gaat over mensen met een niet (helemaal) Nederlandse achtergrond, maar het waren lange tijd vrij gewone woorden. Het zijn bovendien op zichzelf neutrale woorden, al zijn ze wel redelijk generaliserend. Maar net als veel andere woorden voor ‘de ander’, kreeg ook *buitenlander* een negatieve connotatie. Op zichzelf zit er niets beledigends, discriminerends of gering-schattends in al deze woorden zelf (bij *allochtoon* en *migrant* ook niet), behalve misschien dat je met dit soort woorden heel erg verschillende mensen uit onderling nogal verschillende landen gemakzuchtig onder een collectieve noemer schaart. Maar omdat niet-Nederlanders vaak gediscrimineerd worden en er vaak negatief over hen wordt gedacht, kregen de woorden voor deze mensen ook een negatieve lading – en *buitenlander* dus ook. ‘Het is allemaal de schuld van de buitenlanders’, hoor je dan bijvoorbeeld vaak: die pakken onze banen en vrouwen af, krijgen meteen een huis, verdrijven onze feestdagen en tradities en dringen hun eigen feestdagen of gewoontes op, ze integreren niet, en ga zo maar door.

Maar ook ‘aardige’, welwillende pogingen als *medelander* (geïntroduceerd in de jaren tachtig) slaagden maar moeizaam: dat woord vonden veel mensen weer te soft of om te lachen, en het is ook geen woord dat je in officiële stukken tegenkomt. Bovendien raken eufemismen – en ook andere op het eerste gezicht neutrale termen – zelf vaak ook weer beladen als ze verwijzen naar iemand die of iets dat als beladen geldt. De beroemde Amerikaanse taalkundige en psycholoog Steven Pinker noemde dat in een artikel in *The New York Times* uit 1994 “the euphemism treadmill”. “De eufemisme-tredmolen toont dat concepten, en niet woorden, leidend zijn: geef een concept een nieuwe naam, en de naam raakt gekleurd door het concept”, citeert Julie Blussé Pinker begin 2022 in *NRC*. Het gebeurt regelmatig: iemand of iets wordt vaak bemopperd en dus ga je op zoek naar een andere naam, in de hoop dat de beladenheid verdwijnt. Maar vaak wekken eufemistische woorden nog meer woede of juist hoon op.

Ook bij heel andere woorden zie je dat: een *probleemwijk* is iets negatiefs, maar de mening over zo'n wijk wordt er meestal niet beter op, ook al noem je de wijk *prachtwijk* of *krachtwijk*. Een *sprinter* die toch de hele tijd stopt, is misschien nog wel ergerlijker dan een *stoptrein*. En bij 'de trein komt over tien minuten aan' weten mensen heus wel dat het om tien minuten vertraging gaat. Heel andere voorbeelden dan alle alternatieve woorden voor de 'ander', maar de eufemismetredmolen wordt ook hier in beweging gebracht.

Een andere kijk op anders

De zoektocht naar een geschikte term duurt dus nog wel even voort. Daar komt nog bij dat de woorden niet allemaal hetzelfde betekenen, omdat ze vaak verschillende dingen uitlichten: soms de vreemde afkomst (*allochtoon*), soms de verhuisbeweging (*migrant*, *immigrant*) en soms de economische motieven (*gastarbeider*) of de verblijfsstatus (*uitgeprocedeerde*). Daarnaast worden veel van deze woorden te ingewikkeld gevonden, bijvoorbeeld het woord *allochtoon*. Aangezien die term inmiddels ook een negatieve connotatie heeft, diende de PvdA-fractie in de Amsterdamse gemeenteraad in 2006 een voorstel in om *allochtoon* in officiële stukken te verbieden. Bij gebrek aan een alternatief bleek dit toen niet haalbaar. Sinds 2016 gebruiken veel overheidsinstellingen en sommige media *persoon met een migratieachtergrond* in plaats van *allochtoon*, maar dit burgert nog niet heel vlot in, zeker niet in de alledaagse taal. Dat het een woordgroep is, een hele mond vol, helpt waarschijnlijk ook niet mee.

Ook het woord *bicultureel* komt voor. Het kan een zelfstandig naamwoord zijn, maar ook als een bijvoeglijk naamwoord gebruikt worden en het benoemt dan ook een eigenschap, volgens het ANW "betrekking hebbend op twee culturen; afkomstig uit twee culturen; gericht op twee culturen; twee culturen bezittend, wat zich bijvoorbeeld manifesteert in het spreken of gebruiken van twee verschillende talen".

Toch komt in *persoon met een migratieachtergrond* en *bicultureel* het 'anders zijn' op een andere manier aan bod dan in de andere woorden. Bij *persoon met een migratieachtergrond* is die migratie-

achtergrond slechts een kenmerk of eigenschap van die persoon en wordt die persoon niet vooral tot diens achtergrond gemaakt (net als *iemand van kleur* of *persoon van kleur* iemand niet vooral diens huidskleur maakt). Bij *bicultureel* stel je iemand niet nadrukkelijk voor als anders, maar als iemand die volwaardig meedoet in twee culturen, namelijk naast een andere cultuur vaak ook de Nederlandse.

Mensen met een beperking anders behandelen

“In de speeltuin van Bibian Mentel is geen plaats voor ‘verwendicappen’”, luidt de kop van een artikel in *Trouw*. Verwendicappen? Als je verwendicapt, behandel je mensen met een beperking extra voorzichtig of ontzie je ze terwijl dat niet nodig is. In dit nieuwe, creatief gevormde werkwoord herken je de woorden *verwennen* en *handicap*. Edwin Spee, weduwnaar van de paralympische snowboardster Bibian Mentel, gebruikt *verwendicappen* in het stuk, maar hij heeft het woord niet verzonnen. Het komt sinds 2015 al incidenteel in het Nederlands voor.

Spees boodschap is om kinderen met een beperking niet al te voorzichtig te behandelen. “Laat ze ook maar eens onderuit gaan”, legt Spee uit. “Dat klinkt misschien wat cru, maar wij vinden niet dat je kinderen moet bemoederen.” Zijn bedoeling is om kinderen met een beperking zelfredzaam te maken. Bij de inrichting van de speeltuin is er bovendien rekening mee gehouden dat kinderen met een beperking niet heel nadrukkelijk ‘anders’ behandeld worden: ze hoeven niet uit te wijken naar speciaal voor hen gecreëerde plekken of gedeelten en ze spelen gewoon samen met kinderen zonder beperking. Over alles is nagedacht: zo hebben de bankjes van de picknicktafels een grote uitsparing in het midden waarin je gemakkelijk een rolstoel kwijt kunt. “Dan ben je als persoon in een rolstoel ook eens het middelpunt, in plaats van altijd aan de randen plaats te nemen.” Een inclusieve speeltuin dus, aldus *Trouw*, waar iedereen gelijk is en mee kan doen.

Ook de woorden die voor mensen met een beperking worden gebruikt, zijn flink veranderd. Woorden als *invalide* en *mindervalide* komen – zeker als zelfstandig naamwoord – minder vaak voor.

Gehandicapt wordt nog vrij veel gebruikt, maar ook hier is er een voorkeur om het woord als bijvoeglijk naamwoord te gebruiken, in bijvoorbeeld *gehandicapte personen*. Omschrijvingen als *met een uitdaging* of *uitgedaagd* worden steeds meer als betuttelend gezien. “Mensen met een beperking worden vaak zielig gevonden, of juist heel inspirerend”, schrijft Xandra Coster hierover op *Oneworld*. “[Ze] worden vaak ingezet als objecten om mensen zonder beperking te inspireren, terwijl in de realiteit gehandicapte mensen gewoon mensen zijn. Net als ieder ander hebben ze goede en slechte eigenschappen. Het feit dat iemand in een rolstoel zit, blind is of niet goed kan horen is op zich niet inspirerend”, aldus Koster. In *Onze Taal* tipt Maarten Dessing dan ook om bewoordingen als “kanjers met kansen” te vermijden. *Met een beperking* lijkt vrij gewoon, al kun je er ook voor kiezen een beperking niet altijd te vermelden, zeker niet in contexten waar dit niet relevant is. WOMEN Inc deelt op Instagram een kop uit het *Algemeen Dagblad* die luidt: “Bas en Tjarda zijn blind, maar zitten tóch in de gemeenteraad”. Dat kan ook “Bas en Tjarda zijn blind en zitten in de gemeenteraad” zijn, vindt WOMEN Inc.

En ook hier geldt: als je ervoor kiest een beperking of aan-doening nadrukkelijk te benoemen, wees dan zo concreet mogelijk: praat bijvoorbeeld niet over *een gehandicapte* (of *een gehandicapte persoon*) maar over *iemand die een rolstoel gebruikt* of over *iemand die blind is* (of: *niet kan zien*). En o ja, iemand *heeft autisme*, en is dus geen *autist*.

Racisme en discriminatie in woordenboeken

In mei 2021 belde een journalist van *de Volkskrant* me op: ze was bezig aan een artikel over racisme. Ze wilde ook eens naar de definitie van het woord kijken: voldeed die nog wel? *Racisme* is nog niet zo’n heel oud woord: het bestaat sinds het begin van de twintigste eeuw en is waarschijnlijk overgenomen uit het Frans. *Racisme* heeft in Van Dale meerdere betekenissen. De eerste is “opvatting dat het ene ras superieur is aan het andere en, daaruit voortvloeiend, dat t.a.v. het ene ras andere maatstaven kunnen

(mogen) worden aangelegd dan t.a.v. het andere” (synoniem: *ras-senwaan*) en de tweede “het maken van onderscheid in behandeling tussen personen van verschillend ras” (synoniem: *rassendiscriminatie*). Deze definities van *racisme* beschrijven vrij sec en zakelijk wat het woord betekent, maar ze zouden verduidelijkt kunnen worden met een aantal voorbeelden of beschrijvingen van situaties waarin er sprake is van racisme.

Woordenboekmakers moeten allerlei soorten woorden beschrijven. Veel woorden die bepaald (ongewenst) gedrag beschrijven of een bepaalde toestand of situatie, zijn best abstract. Van een tafel kun je vrij precies zeggen wat het is: het is een concreet ding in de werkelijkheid dat je kunt zien en iedereen heeft er wel een in huis. Maar bij woorden als *discriminatie* en *racisme* is dat veel moeilijker. Toen de Afro-Amerikaanse George Floyd werd gedood door een witte politieagent, was dat een openlijke racistische daad. Daar werd wereldwijd tegen gedemonstreerd en de hashtag #BlackLivesMatter werd trending. Maar er zijn ook veel andere, minder openlijke vormen en uitingen van racisme. De extreme gevallen herkennen en daar een mening over hebben is niet zo moeilijk, vaak omdat die ook voor maatschappelijke beroering zorgen. Maar bij de subtielere vormen is dat een groter probleem. Een woordenboekmaker zou aan de definitie van het woord *racisme* informatie kunnen toevoegen die wat concrete gevallen ervan benoemt, zoals ‘bijvoorbeeld het gebruiken van geweld tegen personen van een bepaald ras of het systematisch uitsluiten van iemand, bijvoorbeeld voor een bepaalde baan, functie of woonruimte, vanwege diens afkomst’. Bij het woord *discriminatie* zou je iets soortgelijks kunnen doen.

De laatste tijd worden ook vaste verbindingen als *alledaags racisme*, *systemisch racisme* en *institutioneel racisme* opgenomen in woordenboeken. Volgens Van Dale is *institutioneel racisme* de “systematische marginalisatie, uitsluiting en/of discriminatie van minderheden op basis van de sociale instituties binnen een samenleving”. Als je daar zelf niet mee te maken hebt, ben je misschien sneller geneigd om te denken dat het wel meevalt of niet bestaat. Dus het is goed dat dit woord een eigen lemma in het woordenboek krijgt, en deze definitie zou ook wat verduidelijkt kunnen worden

met een aantal concrete voorbeelden van deze vorm van racisme. En bij andere woorden speelt hetzelfde: *seksueel grensoverschrijdend gedrag* is er ook zo een. Je kunt bij je definitie een paar voorbeelden hiervan noemen, bijvoorbeeld het hinderlijk volgen van iemand op straat, het sturen van dickpics of het roepen van ongepaste dingen.

De prototypische koe is zwart-wit

Woordenboeken bestaan al heel lang, maar wat erin staat verandert steeds. Ook de manier van definities maken is heel anders dan vroeger. Vroeger maakten lexicografen vaak een “structureel-semantische” definitie. “In de beschrijving (...) moeten alleen die kenmerken worden opgenomen die het betreffende woord ten opzichte van die andere woorden afbakenen”, schrijft Fons Moerdijk, voormalig hoofdredacteur van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) en het *Algemeen Nederlands Woordenboek* (ANW). Daarbij beschrijf je zogeheten “noodzakelijke en voldoende distinctieve kenmerken”, aldus Moerdijk.

Huidige woordenboekmakers volgen meestal meer de zogeheten cognitieve semantiek. Volgens die benadering kun je een woord heel goed los van andere woorden beschrijven en het gaat bij een definitie vooral om prototypische kenmerken van een woord. Moerdijk geeft het woord *koe* als voorbeeld: een structureel-semantische definitie zou ‘volwassen vrouwelijk rund’ zijn: het woord is zo heel strikt afgebakend van *kalf* (niet-volwassen) en van *stier* (niet-vrouwelijk). Maar als je aan een koe denkt, denk je waarschijnlijk veel meer aan zwarte en witte vlekken, aan loeien en melk geven en misschien ook wel aan in de wei staan. Volgens de cognitief-semantische visie moet je juist dit soort zogeheten prototypische kenmerken in een definitie opnemen.

De theorie die ervan uitgaat dat voor een bepaald concept bepaalde elementen prototypischer zijn dan andere, heet de prototypetheorie. Deze theorie is ooit opgesteld door psychologe Eleanor Rosch. De prototypetheorie is later ook toegepast binnen de taalkunde, vooral in de tak die zich bezighoudt met de betekenis van woorden. Want bij woorden zijn bepaalde

kenmerken ook prototypischer dan andere. Ook kun je prototypische voorbeelden geven bij een definitie om duidelijk te maken wat je bedoelt, bijvoorbeeld bij *rood* dat het onder meer de kleur van bloed is. En zo kun je bij *discriminatie* ook beschrijven aan welke vormen van discriminatie je dan bijvoorbeeld denkt, bijvoorbeeld op het gebied van huidskleur, leeftijd of sekse.

